

Yayına Geliş Tarihi / Article Arrival Date

19/12/2022

Yayına Kabul Tarihi / Date of Acceptance

05/01/2023

Researches on Multidisciplinary Approaches

Multidisipliner Akademik Yaklaşım Araştırmaları 2023, 3(1): 155-165

Məşğulluq və İşsizlik Anlayışlarının Əsaslandırılması: Elmi Mahiyyəti və Müasir Yanaşma¹

Derleme Makalesi

Cavadxan Yusif oğlu Qasimov / Dosent

Naxçıvan Dövlət Universiteti, İqtisadiyyat və İdarəetmə Fakültəsi, Dünya İqtisadiyyatı və Menecment kafedrası, cavadxan.yusifoglu@ndu.edu.az.

Flora Qəməndır qızı Ələsgərova / Dosent

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti, Sosial Menecment Fakültəsi, Nəqliyyat, İKT və Təbiət Elmləri Kafedrası, flora_aleskerova@mail.ru.

Xülasə

Məqalədə qeyd olunmuşdur ki, məşğulluq və işsizlik anlayışları malik olduğu elmi-nəzəri əhəmiyyətinə görə öz aktualılıqlarını qorumaqdadır. Bəşər cəmiyyətinin mövcud olduğu dövrlər üzrə bu anlayış, özünü gerçək fəaliyyətin hərəkətverici amili olaraq göstərmiş və daha çox təcrübə mahiyyət kəsb etmişdir. Göstərilmişdir ki, məşğulluq və işsizlik iqtisad elminin və digər sosial mahiyyətli araşdırmaların mərkəzində olan bir anlayış olub, daha çox ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının müvafiq tənzimləyici mexanizmləri ilə nizama salınır. Buna görə də, məşğulluq, eyni zamanda, makroiqtisadi proseslərin strateji təzahür forması olaraq özünü göstərməkdədir. Əsaslandırılmışdır ki, məşğulluq, bir tərəfdən, əmək ehtiyatlarından məqsədyönlü istifadənin, bir tərəfdən də, istehsal vasitələrinin müəyyən əmək vərdişlərinə malik olmaqla, cəlbinin nəticəsi olaraq çıxış etməkdədir. İşsizlik isə iş qüvvəsinin hərəkətə gətirilmə bilməməsini ifadə etməkdədir. Təbii olaraq, burada, müvafiq qanunvericiliyə xas olan fəaliyyətin təşkili əsas tutulmalıdır. Bütün tərəfləri ilə məşğulluq və işsizlik anlayışları ölkələrin bütün dövrlər üzrə milli iqtisadi prioritetlərinin çox zəruri tərəflərini təşkil etməkdədir. Məhz qeyd olunanları əsas tutaraq, məşğulluq və işsizlik haqqında araşdırmaq aparılması məqsədəuyğun hesab olunmuşdur.

Açar sözlər: Məşğulluq Səviyyəsi, Makroiqtisadi İnkişaf, Sosial Siyasət, İstehsal Vasitəsi, Əmək Vərdişləri.

Jel Kodu: J00, J01, J08.

¹ Çalışmanın özeti “IV. Uluslararası Turizm ve Kültürel Miras Kongresi 16-20 Kasım 2022, Bodrum” kongresinde sunulmuştur.

Justification Of The Concepts Of Employment And Unemployment: Scientific Nature And Modern Approach

Abstract

It is mentioned in the article that the concepts of employment and unemployment maintain their relevance due to their scientific-theoretical importance. This understanding of the periods in which human society exists has shown itself as a driving factor of real activity and has acquired a more experimental essence. It has been shown that employment and unemployment is a concept in the center of economic science and other social studies, and it is regulated by the relevant regulatory mechanisms of the national economies of most countries. Therefore, employment, at the same time, appears as a form of strategic manifestation of macroeconomic processes. It is justified that employment, on the one hand, is the result of the purposeful use of labor resources, and on the other hand, the attraction of means of production with certain labor habits. Unemployment means that the labor force cannot be mobilized. Naturally, here, the organization of the activity specific to the relevant legislation should be taken as a basis. The concepts of employment and unemployment with all their aspects are very necessary aspects of the national economic priorities of countries for all periods. Based on the above mentioned, it was considered appropriate to conduct research on employment and unemployment.

Keywords: Employment Level, Macroeconomic Development, Social Policy, Means Of Production, Labor Habits.

Jel Codes: J00, J01, J08

Giriş

Dünya iqtisadiyyatının bir-birini əvəz edən inkişaf mərhələlərində yeni çağırışların ortaya çıxması bütün sahələr kimi məşğulluq sahəsinin də yeni yanaşmalar əsasında qurulmasını, nizama salınmasını və istiqamətləndirilməsini tələb etməkdədir. Məşğulluq, qloballaşan dünya iqtisadiyyatının hazırkı mərhələdə aktuallığını artıran məsələsi olmaqdadır ki, burada da, milli iqtisadiyyatlar üzrə həyata keçirilmiş olan tədbirlər mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnkişafın indiki mərhələsində məşğulluqla bağlı olan problemlərin öyrənilməsi bir sıra məsələlərin araşdırılması ilə paralel olaraq davam etməkdədir. Bunları, digər amillərlə yanaşı, eyni zamanda:

- əmək ehtiyatlarından istifadənin xarakterindən;
- resursların qeyri-bərabər paylanması şəraitində onlardan məqsədyönlü istifadənin təmin olunmasından;
- ölkələrin iqtisadi, coğrafi mövqe və şəraitindən;
- daxili və xairici mühit amillərinin təsirinin səviyyəsindən;
- mövcud milli və qlobal iqtisadi proseslərin təsir səviyyələrindən ibarət olmaqla, da ifadə etmək olar.

Məşğulluq və işsizliklə bağlı problemlərin öyrənilməsində bir sıra xarici və yerli alimlərin əsərlərində əhatəli olmaqla, əsaslandırılmalara rast gəlmək mümkün olur. Həmin alimlərdən, A. Oyken, A. Rofen, P. Samuelson, A. Nikiforov, V. Plaksya, İ. Maslova, A. Piqu, A. Marşall, C. Keyns, M. Fridmen, T. Maltus, L. Sosnovskaya, A. Livşits, İ. Bestujev və başqalarının əsərlərini qeyd etmək olar. Məşğulluq və işsizliklə bağlı olan məsələlərin araşdırılmasında eyni zamanda, ölkəmizin tanınmış alimlərinin əsərlərinə də müraciət etmək səmərəli olmaqdadır. Bu sırada, Ş. Muradov, E. Hacızadə, A. Nadirov, A. Ələsgərov, E. Mehraliyev, Ə. Babayev, S. İbadov, T. Vəliyev, Ş. Qafarov, R. Sultanova, O. Məmmədli, F. İsmayılov, N. Əhmədov, A. Şirəliyev və başqa alimlərin əsərlərində məşğulluğun və işsizliyin bu və ya digər tərəfləri ilə əlaqəli olan araşdırmalar mövcuddur.

2020-ci ilin əvvəllərindən etibarən dünyanın 210 ölkə və bölgəsini cənginə almış olan COVID-19 Pandemiyaşı ölkələrin makroiqtisadi səviyyələrdəki hədəflərini məhdudlaşdırmaqla, həm də, məşğulluq siyasətinin yüksək miqyaslı geriləməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, milli iqtisadiyyatlar yeni iş yerlərinin yaradılması sahəsində layihələrini təxirə salmış, habelə, mövcud iş yerlərinin ixtisara düşməsi kimi problemlər günümüzün əsas reallıqlarına çevrilmişdir. Təbii olaraq, ölkələr milli iqtisadiyyatların Pandemiyanın təsirlərindən qorunması

sahəsində qabaqlayıcı tədbirlər görmək, o cümlədən, xüsusilə də, məşğulluğa istiqamətlənən istehsal proseslərinin, sahibkarlıq təşəbbüslərinin və fəaliyyət mühitinin az təsirə məruz qalmaqla davamlılığını diqqətdə saxlamışlar.

İşsizlik Və Onun Elmi Mahiyyətinin Əsaslandırılması

Hazırkı şəraitdə elmi araşdırmaların və hadisələrin təhlilinə əsaslanaraq, məşğulluğun cəmiyyət üzvlərinin artan tələbatlarının qarşılınmasında, etibarlı həyat şəraitinin yaradılmasında və ölkənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafında rolu, əhəmiyyəti və təsiri olduqca böyükdür. İqtisad elmində məşğulluq anlayışının izahını verərkən, işsizliklə bağlı olan məsələlər də özünü göstərmiş olur. Yeni iqtisadi araşdırma materiallarında və müvafiq tənzimləmə vasitələrində məşğulluq və işsizlik anlayışlarının əhatəli şəkildə olmaqla, izahı təqdim olunmuşdur. Həmin izahlara zəruri sosial amil olaraq diqqət edərək, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının strateji mahiyyəti ortaya qoyulmuşdur. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda, müxtəlif iqtisadçılar tərəfindən işsizlərə işləməyənlər, iş axtaranlar və işə başlamağa hazır olanların aid olduğu göstərilir (Məmmədli, İsmayılov, 2007, 514). Bununla yanaşı, işsizliyi ifadə edən kateqoriyalar isə aşağıdakılardan ibarət olur:

- iş yerindən azad olunma ilə müşayiət olunan işsizlik. Bu şəxslər məcburən öz iş yerlərini itirməklə üz-üzə gəlməklə, bəzən növbəti iş yerlərinə düzəlməkdə ümitsiz olurlar. Bir sıra hallarda, həmin şəxslər ya müvafiq məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən rəsmi işsiz statusu alırlar, ya da, gizli işsizlik formasında qalırlar;

- öz istəkləri ilə iş yerindən ayrılan şəxslər. Bu şəxslərə friksion və struktur işsiz formaları üzrə (ümumi olaraq, təbii işsizlik) yanaşmaq da mümkün ola bilər. Belə ki, bu, həm əmək haqqı azlığına görə, yaxud da, müasir texnoloji avadanlıqlardan istifadə xüsusiyyətlərinə əsasən də ola bilər;

- bir müddət sonra işə axtaran və məşğul olmaq istəyən şəxslər. Belə şəxslər xüsusilə, ya gizli işsizliyin nəticəsi olaraq, mövcud ola bilər, yaxud da, məcburi-ixtisas dəyişmələri nəticəsində yaranmış olan işsizlik forması ilə müşahidə oluna bilər;

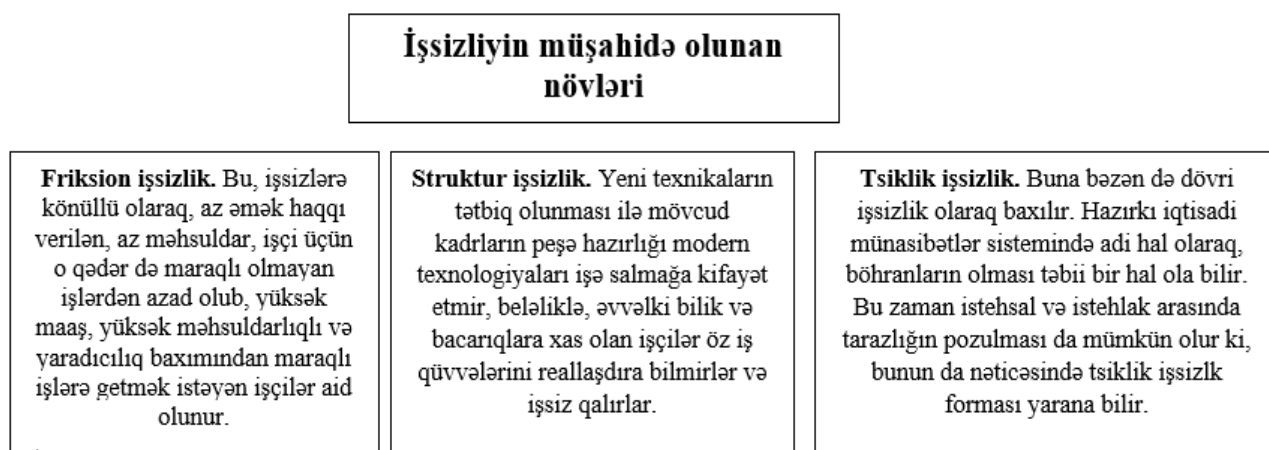
- məşğul olmaq məqsədilə əmək bazarına birinci dəfə müraciət edənlər. Bu şəxslərə isə həm də əsasən, gənclərin, qanunvericiliklə müvafiq işlərə cəlb oluna biləcək orta ümumtəhsil və ali məktəbləri bitirmiş şəxslərin aid olduğunu qeyd edə bilərik.

İşsizliyin əsas səbəblərindən biri olaraq, müxtəlif böhran və iqtisadi tənəzzül dövrlərində müəssisə və firmaların tam gücləri ilə fəaliyyət göstərməməsi və ya tamamilə bağlanması, yeni iş yerlərinin kifayət qədər olmamasını qeyd etmək olar (Vəliyev, Qafarov, 2004, 104). Mahiyyət etibarlı ilə, işsizlik anlayışında daha çox, hər hansısa bir gəliri, mənfəəti və ya qazancı olmayan şəxslər yer alır. Digər tərəfdən, bu ardıcılıqda, biz, müxtəlif mexanizmlərlə özünə iş yeri axtaran şəxsləri, bunun üçün informasiya vasitələrindən, işəgötürənlərdən və bu kimi xidmətlərdən istifadə edən şəxsləri də görə bilərik. Onlar, əmək qabiliyyətlərini reallaşdırmağa hər an hazır olub, bunun üçün çevik fəaliyyət mühitini axtarırlar.

Eyni zamanda, bir sıra araşdırma materiallarında isə göstərilir ki, işsizlik əmək resurslarının, iqtisadi potensialın itkisi olaraq da ifadə oluna bilər (İbadov, 2009, 192). Bu mənada, qeyd etmək olar ki, işsizlik həm də iş qüvvəsi daşıyıcılarının öz iş qüvvələrini reallaşdırma bilməməsi nəticəsində yaranmış olur ki, bu da nəticə etibarlı ilə sosial bəla kimi özünü göstərir. Buna görə də, ölkələr milli iqtisadiyyatlarını inkişaf etdirərkən, aktual olaraq, bütün resurslardan işsizliyin aradan qaldırılması istiqamətində məqsədyönlü şəkildə, istifadə etməyə səy göstərmiş olurlar. Çünki, cəmiyyətin sosial rifah göstəricilərinin davamlılığında, həmçinin onun daha da etibarlı şəkildə olmaqla, təminatında işsizliyin həll olunması ciddi mərhələ kimi diqqət saxlanılır. Bunu analitiklərin təhlili də göstərməkdədir. Gəlinən nəticə odur ki, işsizlik, daha çox, cəmiyyətin

neqativ hallar qarşısında müqavimətliliyini, dayanıqlılığını və gücünü minimuma endirmiş olan amildir. Bu mənada, o həm də, sosial rifaha doğru yönəlmiş yolda mühüm maneə obyektinə çevrilməkdədir. Con Hopkins adına Amerika Universitetinin apardığı müşahidələrə əsasən ölkə üzrə işsizliyin 1 % artımı intihar hallarının 4,1 %, cinayətlərin sayının 5,7 %, ölümə qəsd hallarının isə 4 % artmasına səbəb olmaqdadır (İVMT, 2003, 38-39). Bu mənada, işsizliyin aradan qaldırılması, məşğulluğun təmin olunmasının ilkin şərti olaraq zəruriliyi ilə seçilməkdədir. Ümumiyyətlə, işsizliyin bir neçə formasını fərqləndirmək olar ki, onları da bütün dövrlərin aktuallığını artıran amilləri olmaqla, aşağıdakı sxemdə aydınlaşdırıla bilər.

Sxem 1

Kaynakça: Yazarlar tərəfindən oluşturulmuştur.

Bunlarla yanaşı, işsizliyin ixtisas dəyişmələrinə görə məcburi, az gəlirliyinə görə resurslardan istifadə olunmaması üzrə yaşayış yerinin dəyişilməsi nəticəsində gizli işsizlik formalarını da fərqləndirmək mümkün olur. Bəzi hallarda isə friksion və struktur işsizliyin bir yerdə ifadə forması olaraq təbii işsizlik forması da qeyd oluna bilər. Təcrübə göstərir ki, işsizliyin bu səviyyəsi xüsusilə, 5-6 faiz həddində olarsa, normal hesab olunur.

Ümumiyyətlə, ölkənin əmək qabiliyyətli əhalisinin bir qisminin özünə müvafiq iş tapa bilməməsi nəticəsində “artıq” əhaliyə, ehtiyat əmək ordusuna çevrilməsi məhz işsizlik anlayışını gündəmə gətirmiş olur (Muradov, 2004, 187). “Artıq əhali” anlayışı 1776-1834-cü illərdə yaşamış ingilis iqtisadçısı T.F.Maltus tərəfindən də araşdırmalara cəlb olunmuşdur. Belə ki, Onun “Əhali qanunu haqqında təcrübə” əsərində göstərilirdi ki, istehlak şeylərinin ədədi, əhalinin isə həndəsi silsilə ilə artması baş verir ki, bu da hər 25 ildən bir mümkün olmaqla, artıq əhalini yaratmış olur. Təbii olaraq, təmin olunmayan tələbatlar və yetərli olmayan iş yerləri mövcud olur ki, nəticədə də, işsizlik yaranmış olur.

Bu qeyd olunanlar, həm də işsizlik haqqında nəzəriyyələrin də ifadə forması olaraq ifadə oluna bilər. Bir sözlə, işsizlik haqqında texniki tərəqqi bağlı olan texnoloji, kapital yığıcı prosesi (marksist məktəb), bazar tələbinin kifayət qədər olmaması (Keyns nəzəriyyəsi), Əmək haqqının səviyyəsinin yüksək olması (azad sahibkarlıq məktəbi) kimi nəzəriyyələrin də (Məmmədli, İsmayılov, 2007, 514) mövcud olmasını qeyd etmək olar.

Məşğulluq Məsələsinə Elmi Yanaşma

Məşğulluq bütün dövrlərin aktuallığını qoruyan və sosial-iqtisadi mahiyyətinə görə diqqət mərkəzində olan məsələlərdən birini təşkil etməkdədir. Bu anlayış, məqsədyönlülüyə söykənən, daha çox gerçəkliyə xas olan və qanunvericiliyə əsaslanmaqla tamamlanan fəaliyyətin

məcmusu olaraq təşəkkül tapmışdır. Araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, bütün istehsal üsulları dövrlərində adına məşğulluq deyə biləcəyimiz fəaliyyət sahələri mövcud olmuşdur. Hələ cinsə görə məlum hədlərdə yaşa görə təbii əmək bölgüsünün yarandığı ibtidai icma istehsal üsulunda mahiyyətinə görə məşğulluq hesab olunacaq fəaliyyət sferaları inkişaf etmişdir. Həmin zaman mərhələsində qadınlar yığımcılıqla, kişilər ovçuluqla məşğul olmuş, qocalar isə, toplanmış kollektiv istehsal təcrübəsinin mühafizəçiləri kimi məşğul olmuşlar (Rumyantsev, 1986, 23). Buradan da aydın olur ki, məşğulluq cəmiyyət üzvlərinin səmərəli fəaliyyət formalarının çox mühüm tərkib hissəsi olaraq təşəkkül tapmış və müvafiq dövrlərin reallıqlarını, sosial sahələr üzrə tədbirlərini, eyni zamanda, çoxistiqamətli fəaliyyət nəticələrini ifadə etməkdədir.

Müxtəlif araşdırma materiallarında məşğulluq barəsində əhatəli əsaslandırılmalar yer almaqdadır. İqtisadçı alimlər, O.Q. Məmmədlinin və F.İ. İsmayılovun aparmış olduqları araşdırmalarda məşğulluq anlayışının elmi mahiyyətinə geniş yer verilmiş, həmçinin, dövlət tərəfindən tənzimlənməsi məsələlərinə yanaşmışlar. Həmin proseslərin davamlılığında diqqəti əmək bazarının da tənzimlənməsinə çəkmişdir. Hər iki sahə üzrə dövlət tənzimlənməsi sahəsində aşağıdakı istiqamətlərin nəzərə alınmasını məqsəduyğun hesab edirlər:

- iş yerləri sisteminin inkişaf etdirilməsinin tənzimlənməsi;
- iş yerlərinə olan tələbin tənzimlənməsi;
- təhsil, peşə hazırlığı və kadrların yenidən hazırlanması sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi (Məmmədli, İsmayılov, 2006, 306). Fikrimizcə, məşğulluq məsələlərinin elmi əsaslarının öyrənilməsində iş yerlərinin davamlılığının diqqətdə saxlanması, onun bazar münasibətlərinin obyektiv inkişaf qanunlarının aktuallığı əsasında nizama salınması əhəmiyyətliyinə görə seçilir. Bu sahədə həmçinin, ixtisaslaşmanın həyata keçirilməsinin zəruriliyini də qeyd etmək yerinə düşər.

Məşğulluq siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində həyata keçirilən tədbirlər daha çox dövlətin həm də sosial siyasətinin səmərəlilik göstəriciləri olaraq çıxış etməkdədir. Müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsi, müvafiq təbəqələrdən olan insanların həmin layihələrdə təmsil olunmaları və digər zəruri məsələlər məşğulluq məqsədli sosial siyasətin strateji mahiyyətini daşımaqdadır. Mahiyyətinə görə, sosial siyasət, dövlətin daxili siyasətinin əsas hissəsi olub, dövlətin sosial proqramlarında ifadə olunur. Xüsusilə, əhalinin sosial qruplarının mənafeyi naminə və maraqları vasitəsilə, cəmiyyətdə olan münasibətləri tənzimləmiş olur (Əliyev, Quliyev, 2005, 66). Təbii olaraq, sosial siyasətin bu ifadə forması, özünü nəticə etibarılı ilə məhz səmərəli məşğulluq təminatı ilə tamamlamış olur ki, bu da yüksək elmi və təcrübə əsaslarına malikdir.

Müasir dövrdə məşğulluq anlayışının əsaslandırılması daha çox onun keyfiyyət və kəmiyyət tərəflərinin də ifadə olunması ilə reallaşmış olur. Bir qayda olaraq, məşğulluq keyfiyyət tərəfi əməkdən yararlanmanın faydalılıq göstəricisi olaraq əksini tapmış olursa, onun kəmiyyət tərəfi isə əsasən, əmək qabiliyyətli əhali ilə mövcud olan iş yerləri arasındakı nisbəti ifadə etməkdədir. Məhz bütün tərəfləri ilə məşğulluq anlayışının özü ümumi iqtisadi fəaliyyətin elə keyfiyyət göstəricilərinin nəticəsi olaraq təşəkkül tapmaqdadır. Məqsədyönlü, düşünülmüş, səmərəli nəticələrə istiqamətlənmiş olan, ölkənin qanunvericiliyi ilə tənzimlənən proseslər məşğulluq anlayışını əmələ gətirmiş olur. Eyni zamanda, məşğulluq sosial və iqtisadi (istehsal) münasibətlərin inkişafı müşayiət olunan və məhsuldarlığa söykənən məcmusudur. Daha doğrusu, məşğulluq bu mənada, real gerçəklikdə iş qüvvəsi daşıyıcılarının iş yerləri arasında bölünməsi və onların istehsal vasitələri ilə birləşməsi üzrə olan ictimai-iqtisadi münasibətləri əks etdirməkdədir (Qəribov, 2007, 26). Buradan da aydın olur ki, məşğulluq cəmiyyət üzvlərinin maraqlarını və mənafeyini ifadə edən proseslərin təzahür formasıdır.

Bir sıra araşdırma nəticələrinə görə isə məşğulluq anlayışında əmək qabiliyyətli və işləmək istəyi olan hər bir şəxsin işlə təmin olunması məsələləri yer almaqdadır (Ağayev, 2005, 226). Təcrübi olaraq, işləməyə hazır olan, müəyyən səbəblərdən iş yerlərini itirən, lakin işləmək istəyi və məqsədini daşıyan insanlar məşğulluq anlayışının daşıyıcıları olaraq çıxış edirlər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq anlayışının özünəxas yerinin və rolunun olduğunu qeyd etmək olar. Məşğulluq iş qüvvəsinin düşünülmüş, planlaşdırılmış məqsədinin səmərəliliklə, faydalılıqla müşayiət olunan son nəticəsidir. Məşğulluq anlayışında insanların ehtiyaclarının və tələbatlarının məcmusu və təminatı məsələsi yer almaqdadır. Eyni zamanda, şəxsi (təhsil almaq) və ictimai maraqların (iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və s.) təmin olunması istiqamətlərindəki bütün fəaliyyət də məşğulluğun dolğun izahını özündə əks etdirməkdədir. Bütün bunlarla, məşğulluq, sosial və iqtisadi anlayışdır. Daha doğrusu, insanlar təhsil alırsa, hərbi qulluqçu olaraq, xidmət göstərmiş olursa, iqtisadiyyatın hər hansısa bir sahəsində fəaliyyət göstərsə, uşaqlara və yaşlılara qulluq edirsə, bu halda onlar məşğul hesab oluna bilər.

Bir sıra araşdırma materiallarında məşğulluqla yanaşı, tam məşğulluq anlayışının da izahı verilmişdir. Göstərilir ki, tam məşğulluq, əmək qabiliyyəti olan və işləmək istəyən hər bir şəxs işlə təmin olunmalıdır. Bütün yararlı ehtiyatlardan istifadə olunmalıdır və əmək qabiliyyətinə malik olan insanlar məcburi surətdə işləməlidir. İstehsal vasitələrindən, o cümlədən, yararlı torpaq sahələrindən istifadə olunmalıdır (Vəliyev, Babayev, 1999, 415). Təbii olaraq, əsaslandırılır ki, istehsal vasitələrindən tam istifadə olunması, əmək resurslarından dolğun istifadə olunması və yeni iş yerlərinin yaradılması ilə düzgün tənzimləmələr aparılırsa, bu hal tam məşğulluq imkanlarına malik olur.

Məşğulluq Sahəsində Dövlət Tənzimlənməsi

Məşğulluq ölkələrin milli iqtisadiyyatlarının davamlı prioritetlərinə xas olan məsələdir. Zaman-zaman bu sahənin qanunversicilik bazasının təkmilləşməsi, əmək bazarının dəyişən tələblərinin diqqətdə saxlanması, həyata keçirilmiş olan iqtisadi islahatların səmərəliliyində əmək ehtiyatlarından məhsuldar istifadə olunmasının nəzərə alınması və digər amillər məşğulluq sahəsində aktuallığını qorumuş olan problemlərdən hesab olunur. Eyni zamanda, məşğulluq siyasətinin səmərəli təşkili və idarə olunmasında iqtisadiyyatın regional və milli amillərinin düzgün əlaqələndirilməsi də bu istiqamətdə mühüm mərhələ olaraq dəyərləndirilə bilər. Fikrimizcə, ölkəmizdə məşğulluqla bağlı olan tənzimləmə proseslərinin bir qismini aşağıdakı kimi qeyd etmək olar. Bunlar:

- 1993-cü ilin sonlarına qədər olan mərhələ. Bu əsasən, bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi idarəetmənin ilkin mərhələsi olaraq ifadə oluna bilər;
- 1994-2001-ci illər. İkinci mərhələdə artıq milli iqtisadiyyatın sahə strukturu üzrə hüquqi tənzimləmələrin formalaşması nəticə etibararı ilə 2001-ci ilə qədər müstəqil iqtisadi siyasət müəyyən etmiş olan ölkəmizin məşğulluq prosesləri üçün də zəmin və mühit yaratmaqda idi.

Cədvəl 1. Məşğulluqla bağlı olan tənzimləmə proseslərinin bir qisimi

S/s	Hüquqi tənzimləmə mexanizminin adı	Qəbul olunma tarixi
1	Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında Qanunu	2001-ci il.
2	“Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər)” Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı	2005-ci il.
3	“Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-ci illər)”	2007-ci il.
4	“Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi	2011-ci il.

	üzrə 2011-2015-ci illər üçün Dövlət Proqramı”	
5	- Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq haqqında Qanunu; - “2019–2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”	2018-ci il.
6	Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair 2020-2025-ci illər üçün Tədbirlər Planı	2020-ci il.

Kaynakça: Yazarlar tərəfindən oluşturulmuştur.

Cədvəl 1-ə (Qasimov, 2020, 290) əlavə olaraq onu qeyd etmək olar ki, əvvəlki dövrlərdə məşğulluq sahəsində qüvvədə olan qanunvericiliyin sosial-iqtisadi və məntiqi davamı olmaqla, 13 fevral 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanan Sərəncamla təsdiq olunan Tədbirlər Planı beş əsas mərhələdən ibarətdir. Bunlar:

- əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində normativ hüquqi bazanın və institusional strukturun təkmilləşdirilməsindən;
- işçi qüvvəsinin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi və əmək standartlarının təkmilləşdirilməsindən;
- aktiv məşğulluq tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin əmək bazarına inteqrasiyasının gücləndirilməsindən;
- sosial dialoqun inkişaf etdirilməsi və qeyri-formal əmək münasibətlərinin qarşısının alınmasından;
- əmək bazarının monitorinqi və proqnozlaşdırılması sisteminin inkişaf etdirilməsindən ibarət olmaqla, dövlətin məşğulluq siyasətinin çoxistiqamətliliyini bir daha göstərir (13).

Bütün bunlar bir daha göstərir ki, məşğulluq məsələsi dövlətin gündəlik diqqəti ilə əhatə olunmuşdur və onun uzaq gələcək üzrə müəyyən olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd olunmalıdır ki, məşğulluq, ölkələrin makroiqtisadi inkişaf göstəricilərinin içərisində yer almaqla, onun düzgün istiqamətləndirilməsini şərtləndirməkdədir. Bu sırada, ölkəmizdə və onun regionlarında istehsal və sosial təyinatlı infrastruktur təminatları yaradılmışdır ki, bu da, məşğulluq imkanlarının və səviyyəsinin yüksəldilməsinə hesablanmışdır. Təhlillər göstərir ki, ölkəmizdə makroiqtisadi islahatların qətiyyətlə davam etdirilməsi, regional iqtisadi inkişaf sahəsində mərhələli hüquqi tənzimləmə mexanizmlərinin işləkliyinin təmin olunması və məqsədyönlülüyün nəzərə alınması bütün tərəfləri ilə eyni zamanda, məşğulluq dinamikasının yüksələn xətt üzrə davamlılığına da yol açmışdır. Təbii olaraq, istinad olunan tənzimləmə vasitələri, etibarlı məşğulluq mühitinin zəruri elementlərindən biri olaraq, iqtisadi fəal əhalinin səmərəli istifadəsinə zəmin yaratmaqdadır. Məlumdur ki, bu anlayışda iqtisadiyyatda məşğul olanlar, din xadimləri, hərbi qulluqçular, işsizlər yer almaqdadır. Eyni zamanda, istər muzzla (işin daimi, müvəqqəti, mövsümi, təsadüfi və ya birdəfəlik olub-olmamasından asılı olmayaraq), istərsə də, müstəqil iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar iqtisadi fəal əhalinin tərkibində əksini tapmış olur (ƏİSGDMİ, 2004,70). Milli iqtisadiyyat üzrə reallaşan hədəflər müstəvisində iqtisadi fəal və onun tərkibində məşğul əhalinin sayı artan dinamikada təşəkkül tapmışdır.

Məşğulluğun təmin olunması bütün dövrlərin ən zəruri və ən aktual məsələsini təşkil edən işsizlik probleminin həllində ciddi nailiyyətdir. Buna görə də, Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən tədbirlər makroiqtisadi proseslərin həmin sosial bəlaya qarşı müqavimət gücünün artırılmasından ibarət olub, rifahın və firəvanlığın təmin olunmasında qətiyyətli addımlara çevrilmiş oldu. Ən ciddi tədbir kimi muxtar respublika üzrə Məşğulluq Xidməti Orqanları məşğulluğun təmin olunması istiqamətində mühüm amil olaraq, işsiz vətəndaşlara

müvafiq statusların və müavinətlərin verilməsinə diqqət artırdılar. Fikrimizi rəqəmlərlə ifadə etsək aydın olar ki, 2000-ci ildə muxtar respublika üzrə Məşğulluq Xidməti Orqanlarında işsiz statusu və müavinət alan şəxslərin sayı 5812 nəfər olmuşdur. Bu, müvafiq olaraq sonrakı illər üzrə:

2001-5989;

2002-6645;

2003-7284;

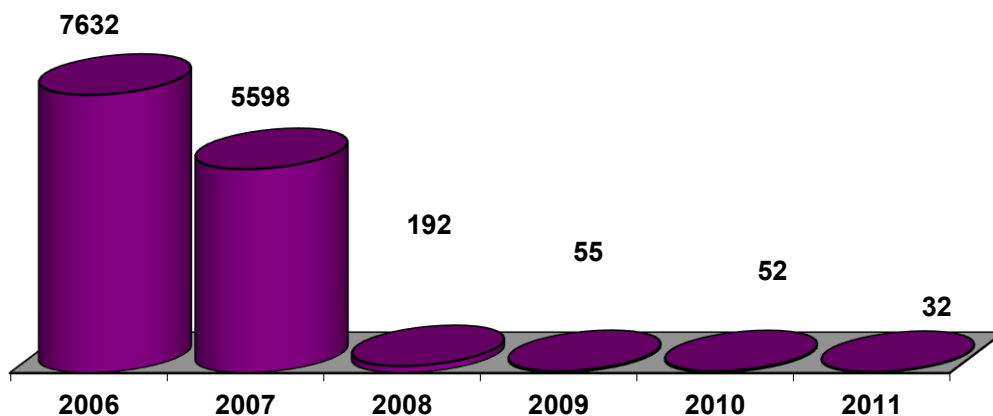
2004-7737;

2005-ci ildə isə 7904 nəfər (14) kimi olmuşdur.

Göründüyü kimi, Naxçıvan Muxtar Respublikasında məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər öz məqsədyönlülüüyü ilə seçilir və bu, 2 iyul 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq olunan Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq tənzimlənir. Yəni məşğulluğun təmin olunması üçün ilk əvvəl işsiz vətəndaşlar dövlət qeydiyyatına alınmalı, onlara müvafiq status verilməli və ardınca münasib iş yeri ilə təmin olunmalıdır.

Bu tənzimlənmə müasir iqtisadi şəraitin ən ciddi problemlərinin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş, dövlətin sosial-iqtisadi prioritetlərinin dolğun ifadəsi olan, əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması məqsədlərini özündə əks etdirən, bununla da, cəmiyyəti sosial-iqtisadi bəlalardan qoruyaraq sağlam milli iqtisadiyyata yönəldilmiş tədbirlərin məcmusudur. Bu mənada, Naxçıvan Muxtar Respublikasının məşğulluq potensialının artırılması istiqamətində modern inkişaf yolunu seçməsi və sosial dayanıqlığın təmin olunmasına doğru inamla irəliləməsi ciddi nəticələri ilə xarakterizə olunmalıdır. Aşağıdakı şəklə diqqət edərəkən görünür ki, işsiz vətəndaşların münasib işlə təmin edilmələri sahəsində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində artıq 2006-cı ildən etibarən işsizlərin sayında azalma müşahidə edilməkdədir:

Şəkil 1: Naxçıvan Muxtar Respublikasında Dövlət Məşğulluq Xidməti orqanları tərəfindən qeydə alınan işsizlərin sayı (nəfər)

Kaynakça: Yazarlar tərəfindən oluşturulmuşdur.

Şəkildən görünür ki, işsizlərin sayındakı azalma muxtar respublikanın sosial siyasətinin strateji hədəflərini təşkil etmiş və bu sahədə güclü iradə nümayiş etdirilmişdir. Digər tərəfdən ümummilli lider böyük Heydər Əliyevin elə məhz Naxçıvandan başladığı müasir islahatlara sadıq qalaraq yeni dövrdə də onun innovativ proseslərin ardıcılığı naminə davam etdirilməsi

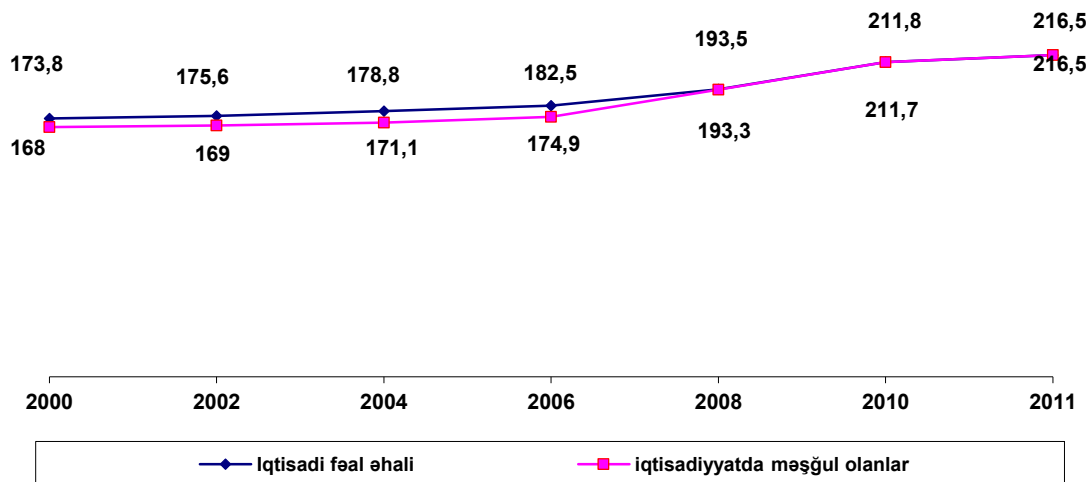
sosial dayanıqlığın ən bariz göstəricisinə çevrilmiş və bu, özünü digər sahələrlə yanaşı işsizlərin sayındakı minimum səviyyənin təminatında göstərmişdir. Ölkənin milli iqtisadiyyat üzrə perspektivlərinin nəzərə alınmaqla düzgün istiqamətləndirilməsinin, sosial-iqtisadi inkişafın dinamikliyinin təmin olunması məqsədilə qəbul olunan qərarların, qanunların, layihələrin, Sərəncam və Fərmanların, Dövlət Proqramlarının, Konsepsiyaların, strategiyaların, yol xəritələrinin və digər hüquqi tənzimləmə vasitələrinin muxtar respublikada düzgün və qətiyyətli icra mexanizmlərinin mövcudluğu sözügedən sahədə möhkəm dayaq formalaşdırmışdır. Bütün bunların da nəticəsində iqtisadiyyat bazar iqtisadiyyatının qanun və tələbləri əsasında daha da möhkəmlənmiş, sosialyönümlülük mexanizmləri özünə kök salmış, xüsusi mülkiyyət əsasında iqtisadi-istehsal münasibətləri daha da təkmilləşmişdir. Nəticədə isə 2006-2011-ci illərdə işsizlərin sayı 239 dəfə azalmışdır.

Qeyd edək ki:

- məşğulluq səviyyəsinin artan dinamikasının qorunması;
- sosial və istehsal sahələri üzrə infratsuktur quruculuğunun davamlılığı;
- ölkədə və onun regionlarında, o cümlədən də, ölkənin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasında reallaşan islahatların yeni iş yerlərinin yaradılmasına stimullaşdırıcı təsiri;
- əhalinin sayı üzrə artım dinamikasındakı davamlılıq və təbii ki, buna uyğun olaraq əmək ehtiyatlarının artması;
- məşğulluq və sosiallaşma sahəsindəki tənzimləmələrin nəzarətdə saxlanılması və s. kimi tədbirlər muxtar respublikada daim diqqət mərkəzindədir. Məhz bu amilləri üstün tutaraq, qeyd edə bilərik ki, muxtar respublikada müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq işsiz statusunun verilməsi məsələləri reallaşmışdır. Nəticədə, ötən 2019-cu ilin yekunlarına görə muxtar respublikada məşğulluq xidməti orqanlarında rəsmi işsiz statusu alan şəxslərin sayı 76, 2020-ci ildə 297, 2021-ci ildə isə 252 nəfər olmuşdur.

Dövlətin sosial siyasətinin səmərəlilik göstəricisi olan məşğulluq iqtisadi fəal əhalinin sayında öz ifadəsini tapmaqdadır. Bu mənada, Naxçıvan Muxtar Respublikasında məşğulluq sahəsində həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində 2011-ci ildən iqtisadi fəal əhalinin sayı ilə onun tərkibində məşğul olanların sayı bərabərləşmişdir.

Şəkil 2: Naxçıvan Muxtar Respublikasında iqtisadi fəal əhali və iqtisadiyyatda məşğul olanların sayı (min nəfər)

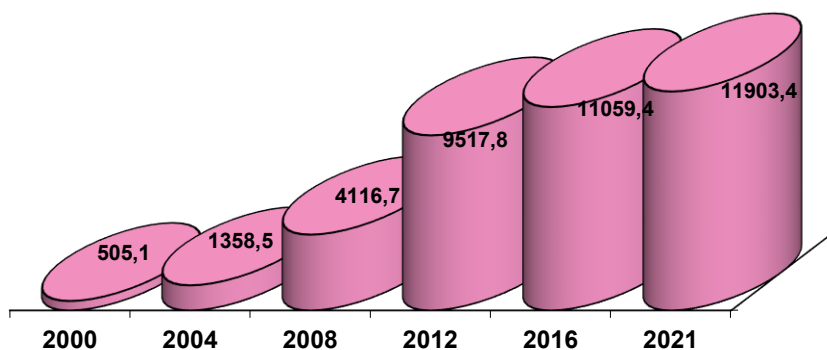
Kaynakça: Yazarlar tərəfindən oluşturulmuşdur.

Əhali məşğulluğunun artan dinamikası sosial iqtisadiyyatın əsasını təşkil etməkdə, bu isə sağlam milli iqtisadiyyat yaratmaqdadır.

Milli iqtisadiyyat - elə adından da göründüyü kimi, müəyyən xalqa, millətə məxsus olub, onun mənafelərini ifadə edən, hüdudları dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan, özünün maddi-texniki əsası, münasibətlər sistemi, təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə strukturları olan sosial-iqtisadi orqanizm kimi ifadə olunduğunu görürük (İbadov, 2009. 338).

Göründüyü kimi, məşğulluq anlayışında ayrılıqda bir fərdin, bütövlükdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi məmnunluğu ifadə olunmaqdadır ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası bu istiqamətdə də qətiyyətli nəticələr ortaya qoymaqla qətiyyətlidir. Bu isə təbii ki, makroiqtisadi potensialın təşəkkülündə və yüksək dinamika ilə inkişafında əhəmiyyətli təsirə malikdir. Burada onu qeyd edək ki, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi əgər bir tərəfdən makroiqtisadi göstəricilərin yüksələn xətt üzrə dinamikasını təmin edirsə, digər tərəfdən də ondan yetərli şəkildə yararlanı bilər. Muxtar respublikada məşğul olan hər bir nəfərə düşən ÜDM-nin həcmi aşağıdakı kimidir:

Şəkil 3: Naxçıvan Muxtar Respublikasında məşğul olan əhəlinin bir nəfərinə düşən ÜDM-nin həcmi (manat)

Kaynakça: Yazarlar tərəfindən oluşturulmuştur

Göründüyü kimi, hazırda üçüncü mərhələsi uğurla davam edən Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramları və digər tənzimləyici mexanizmlər əhəmiyyətli nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermişdir. Bunun da nəticəsində 2021-2000-ci illərdə məşğul olan əhəlinin bir nəfərinə düşən ÜDM-nin həcmi 24 dəfə artmışdır.

Nəticə

Məşğulluq və işsizlik barəsində apardığımız araşdırmalar nəticəsində aydın olur ki, hazırkı milli iqtisadi prioritetlər üzrə hər iki problemə yanaşma daha da konkret və sistemli mahiyyət kəsb etməkdədir. Bu mənada:

- ölkəmizin müxtəlif regionlarında 7 Sənaye Parkı və 5 Sənaye Məhəlləsinin yaradılması işsizliyin minimum səviyyəsinin, paralel olaraq məşğulluq göstəricilərinin isə artan dinamikasının qorunmasına hərəkətverici təsir etmiş olacaq;
- xüsusilə, işğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi perspektivlərini də nəzərə almaqla, elmi cəhətdən əsaslandırılmış strategiyalar əsasında işsizlik və məşğulluq sahələrində əməli nəticələr mümkün olacaq;
- regional inkişaf üzrə Dövlət proqramlarının beşillik mərhələlər üzrə icra olunması, yeni istehsal müəssisələrinin yaradılması müstəvisində işsizliyin minimum səviyyəsinin qorunması müstəvisində məşğulluq imkanlarının daha da artırılmasına zəmin yaradacaq;

- işsizlik və məşğulluq sahələrində məqsədyönlü tənzimləmə mexanizmlərinin işləkliyinin təmin olunması daha effektiv və prioritetlərə istiqamətlənmiş nəticələrin əldə olunmasına yol açacaq;
- işsizlik və məşğulluq anlayışlarının sosial-iqtisadi mahiyyətinə yanaşmada və bu sahədə dinamik artımla müşayiət olunacaq daha effektiv nəticələrə gəlinmiş olacaq və s.

Təşəkkür

Sosyal və ekonomik kalkınma ilə ilgili alanlarda və çox müxtəlif aktual istiqamətlərin tədqiqat obyektinə cəl olunmasında və faydalı elmi nəticələrin əldə olunmasında müstəsna xidmətləri olan, yazarlara təmsilçilik üçün yardım edən konfransların təşkilat komitəsinin başkanı sayın Dr Zekeriyya Bingöl və Romaya dergisinin editörü sayın Dr.Öğretim üyesi Ebru Bağcı hocalarımıza təşəkkürümüzü bildiriyoruz.

Ədəbiyyat

- Ağayev, A. (2005), *Maliyyə terminlərinin izahlı və tərcümə lüğəti*. Bakı: Ağrıdağ.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Əsas iqtisadi-statistik göstəricilərə dair metodoloji izahatlar. İkinci nəşr. Bakı: Səda.
- Əliyev, A. Quliyev A. (2005), *Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları*. Bakı: Adiloğlu.
- İbadov, S. (2009). *İqtisadi nəzəriyyə*. Dərslik. Bakı: Şərq-Qərb.
- İşaxtaran və işsiz vətəndaşların peşə təhsili sisteminin tədris-metodiki bazasının və texniki-proqram təminatının təkmilləşdirilməsi üzrə proqram. (2003). Bakı: Qamma servis.
- Məmmədli, M. İsmayılov F. (2007), *İqtisadi nəzəriyyə*. Dərs vəsaiti. Bakı: MBM.
- Muradov Ş. (2004), *İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər*. Bakı: Elm.
- Qasimov, C. (2020), *Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı regional dövlət proqramlarının icrası müstəvisində* (2004-2008-ci illər). Naxçıvan: Əcəmi.
- Qəribov, A. (2007), *beynəlxalq iqtisadi münasibətlər və gömrük işi (terminlərin qısa lüğəti)*. Bakı: Səda.
- Rumyantsev, A. Kozlov Q, Volkov M. (1986), *Siyasi iqtisad*. Maarif.
- Vəliyev, T. Qafarov Ş. (2004), *İqtisadi nəzəriyyə*. Dərslik. Bakı: Azpoliqraf LTD MMC.
- Vəliyev, T. Babayev Ə. (1999), *İqtisadi nəzəriyyə*. Dərslik. Bakı: Çəşoğlu.
- <https://e-qanun.az/framework/44423>
- <http://www.statistika.nmr.az/>